

ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ ТАК ЗВАНИХ ПРОБЛЕМ СТРУКТУРНОГО ХАРАКТЕРУ, КОНСТАТОВАНИХ В РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: НА ПРИКЛАДІ СПРАВИ ПЕТУХОВ ПРОТИ УКРАЇНИ (№ 2)

THE PROBLEMS OF RESOLVING STRUCTURAL PROBLEMS STATED IN THE JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: THE CASE OF PETUKHOV V. UKRAINE (NO. 2)

Лялькін О.С., студент V курсу

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена проблемам виконання рішень Європейського Суду з прав людини в Україні, а саме – проблемам подолання так званих проблем структурного характеру за допомогою заходів загального характеру у розумінні Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Ці проблеми розглядаються на прикладі рішення Європейського Суду з прав людини у справі Петухов проти України (№ 2) (Постанова Великої Палати, 2019).

У цьому рішенні Європейський Суд з прав людини констатував порушення Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань, а саме статтю 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у зв'язку із тим, що у кримінальному законодавстві України склалася так звана проблема структурного характеру, яка полягає у тому, що покарання у виді довічного позбавлення волі є таким, яке неможливо скоротити згідно з кримінальним законодавством України. У статті проаналізовані окремі аспекти рішення Верховного Суду (Постанова Великої Палати від 8 липня 2020 року у справі № 1-42/2004), прийнятого за результатами розгляду заяви заявника про вжиття заходів індивідуального характеру після постановлення згаданого рішення Європейського Суду з прав людини. Також досліджено ефективність механізму розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг як одного із можливих заходів виконання рішень Європейського Суду з прав людини на прикладі Рішення Конституційного Суду України № 6-р(II)/2021 від 16.09.2021 року (яке хоча і безпосередньо не стосується справи Петухов проти України (№ 2), проте було прийнято за конституційними скаргами осіб, що клопотали розглянути питання відповідності Конституції України (конституційності) явища непом'якшуваного характеру покарання у виді довічного позбавлення волі). У статті також проаналізовано, чи було надалі усунуто зазначену проблему структурного характеру шляхом вжиття заходів загального характеру Верховною Радою України у вигляді прийняття Закону № 2690-IX від 18 жовтня 2022 року, яким, з-поміж іншого, були внесені зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України.

Ключові слова: непом'якшувальний характер довічного позбавлення волі, проблема структурного характеру, заходи загального характеру, виконання рішень Європейського Суду з прав людини.

The article is devoted to the study of the problems of enforcement of judgments of the European Court of Human Rights in Ukraine, namely, the adoption of the so-called additional individual measures and general measures within the meaning of the Law of Ukraine "On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights" (No. 3477-IV dated 23 February 2006), on the example of the judgment of the European Court of Human Rights in *Petukhov v. Ukraine* (no. 2) (Grand Chamber, 2019). In this judgment, the European Court of Human Rights found that Ukraine had violated its international legal obligations, namely Article 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, due to the fact that the criminal legislation of Ukraine has a so-called structural problem, which means that the punishment of life imprisonment is one that cannot be reduced under the criminal legislation of Ukraine. The article analyses certain aspects of the Supreme Court's judgment (Grand Chamber Resolution of 8 July 2020 in case No. 1-42/2004) adopted upon consideration of the applicant's application for individual measures following the judgment of the European Court of Human Rights. The author also examines the effectiveness of the mechanism of consideration by the Constitutional Court of Ukraine of constitutional complaints as one of the possible measures for the implementation of judgments of the European Court of Human Rights on the example of Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 6-p(II)/2021 dated 16.09.2021 (which, although not directly related to *Petukhov v. Ukraine* (No. 2), was adopted on the basis of constitutional complaints of persons who requested to consider the issue of compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the phenomenon of the irreducible nature of the punishment in the form of life imprisonment). The article also analyses whether this structural problem was subsequently eliminated by the Parliament of Ukraine through the adoption of Law No. 2690-IX of 18 October 2022, which, *inter alia*, amended the Criminal Code of Ukraine and the Code of Criminal Procedure of Ukraine.

Key words: the nature of irreducible life sentence, structural problem, general measures, enforcement of European Court of Human Rights judgements.

17 березня 2019 року Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі Петухов проти України (№ 2) одногосно постановив, що стосовно заявника було порушено статтю 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у зв'язку із тим, що покарання заявника у виді довічного позбавлення волі є таким, яке неможливо скоротити [7]. Принагідно, що справа Петухов проти України (№ 2) не є першою справою, у якій ЄСПЛ констатував проблему непом'якшувального характеру довічного позбавлення волі (див., зокрема, Рішення ЄСПЛ у справі Кафкаріс проти Кіпру (Постанова Великої Палати, 2014), Рішення ЄСПЛ у справі Ласло Ма'яр проти Угорщини (Постанова Великої Палати, 2014) та Рішення ЄСПЛ у справі Вінгер та інші проти Сполученого Королівства (Постанова Великої Палати, 2013) [2; 4; 6].

Слід зауважити, що рішення ЄСПЛ у справі Петухов проти України (№ 2) продемонструвало суттєві суперечності механізму здійснення кримінального провадження у зв'язку з виключними обставинами на підставі підпункту частини 2 частини 3 статті 459 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Горпинюк О. П., досліджуючи питання виконання рішення ЄСПЛ у даній справі, ствердила, що на нього можна було б посилатися безпосередньо як на норму права та звільняти окремих осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, зробивши, однак, при цьому застереження, що в юридичних колах, водночас небезпідставно говорять про те, що до прийняття потрібних змін до КК України, суди не наважуватимуться виносити такі рішення [3, с. 210].

Однак, на практиці ці застереження все ж підтвердились. У результаті постановлення ЄСПЛ рішення у згаданій справі заявник звернувся із заявою до Верховного Суду про скасування судових рішень у кримінальній справі та направлення справи на новий судовий розгляд. У заяві заявник порушив питання про забезпечення йому на підставі рішення ЄСПЛ права на такий захід індивідуального характеру як відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який він мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*) [8].

У Постанові від 8 липня 2020 року у справі № 1-42/2004 (провадження № 13-87зв019) Велика Палата

Верховного Суду (далі – Велика Палата) залишила без задоволення заяву засудженого про перегляд зазначених у заяві судових рішень у зв'язку з виключними обставинами [8]. Велика Палата аргументувала своє рішення невнесенням Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні змін до КК України щодо врегулювання можливості звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, що позбавляє Велику Палату розглянути питання про перегляд призначеного покарання у виді довічного позбавлення волі, як про це просить заявник (див. пункт 80 даної Постанови) [8].

У цілому позицію Великої Палати можна вважати обґрунтованою з огляду на те, що встановлене ЄСПЛ у справі Петухов проти України (№ 2) порушення статті 3 ЄКПЛ є наслідком так званої «проблеми структурного характеру». Така проблема полягає не у самому факті призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, а у неврегульованості можливості звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Дійсно, таке врегулювання може бути здійснено шляхом вжиття заходів загального характеру (див. статтю 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини»), а саме внесенням необхідних змін до КК України, на що Верховний Суд повноважень не має.

Таку позицію поділяє і правова доктрина. Зокрема, О. С. Розумовський та О. О. Кочура зазначають, що перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами може створювати певні проблеми та не дозволяти повною мірою захистити права засуджених осіб або реалізувати право на справедливий суд, гарантоване ст. 6 Конвенції через недосконалість чинного кримінального процесуального законодавства України, а також відсутністю стабільної та послідовної судової практики у цій площині [14, с. 86].

Варто зауважити, що із запровадженням в Україні згідно з Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VII інституту конституційної скарги декілька суб'єктів права на конституційну скаргу звернулись до Конституційного Суду України (далі – Конституційний Суд) із клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) феномену непом'якшуваного характеру покарання у виді довічного позбавлення волі у правовій площині України.

Суб'єкти права на конституційну скаргу стверджували, що частина перша статті 81, частина перша статті 82 Кримінального Кодексу України (далі – КК України) не відповідають частині другій статті 28 Конституції України, оскільки не врегульовують питання умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі або заміни невідбутої частини покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням, вважаючи, що на підставі статті 28 Конституції України вони мають право на перегляд покарання у вигляді довічного позбавлення волі, а також право знати, за якими критеріями та коли саме такий перегляд може бути здійснено [12].

У результаті розгляду даної справи Конституційний Суд ухвалив рішення № 6-р(П)/2021 від 16.09.2021 року, у якому він визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), частину першу статті 81, частину першу статті 82 КК України в тім, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі (пункт 1 Висновку) [12].

Однак, чи можна вважати рішення Конституційного Суду № 6-р(П)/2021 від 16.09.2021 року таким, що усунуло проблему непом'якшуваного характеру покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні? Варто зауважити, що це рішення Конституційного Суду безпосередньо не стосується справи Петухов проти України (№ 2), оскільки Конституційний Суд лише посилається на це рішення ЄСПЛ у частині дослідження практики ЄСПЛ. Попри це потрібно враховувати, що рішення Конституційного Суду

можуть в окремих випадках виступати додатковими заходами загального характеру у розумінні статті 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», оскільки їх прийняття може мати наслідком втрату чинності відповідного нормативно-правового акта (шляхом визнання його таким, що суперечить Конституції України (неконституційним)).

Однак, на наш погляд, рішення Конституційного Суду № 6-р(П)/2021 від 16.09.2021 року все ж не призвело до усунення структурної проблеми непом'якшуваного характеру покарання у виді довічного позбавлення волі за законодавством України. Згідно з частиною 2 статті 152 Конституції України закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення [5]. Однак використане у висновку Конституційного Суду формулювання «в тім, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі» означає, що частина 1 статті 81, частина 1 статті 82 України були визнані неконституційними не в цілому, а частково. Виходячи з того, що на момент постановлення Конституційного Суду рішення ці норми у явному вигляді не містили визначених вище неконституційних положень, вони і не можуть втрачати чинність у цій частині на підставі частини 2 статті 152 Конституції України. Принагідно, що Конституційний Суд у даному рішенні не використав типове для рішень Конституційного Суду формулювання висновку: «[Конкретні норми], визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення». Таким чином, можна зробити висновок, що рішення Конституційного Суду № 6-р(П)/2021 від 16.09.2021 року не породило конкретних правових наслідків, окрім його самого ухвалення. Розв'язання даної проблеми потребувало дій законодавця (шляхом врегулювання порядку умовно-дostroкового звільнення від покарання засуджених до покарання у вигляді довічного позбавлення волі), оскільки тільки парламент як єдиний орган законодавчої влади має право приймати закони. Конституційний Суд повноважний лише визнавати певні норми неконституційними, однак усувати законодавчі прогалини він не може.

Зі свого боку Верховна Рада України 18 жовтня 2022 року прийняла Закон № 2690-IX, яким, серед іншого, були внесені зміни до статей 81 та 82 КК України з метою запровадження механізму пом'якшення покарання у виді довічного позбавлення волі [10].

У своїх рішеннях ЄСПЛ зазначав, що якщо національне законодавство передбачає можливість перегляду довічного ув'язнення з метою його заміни, пом'якшення, припинення або умовно-дostroкового звільнення ув'язненого, цього достатньо для дотримання статті 3 (див., зокрема, Рішення ЄСПЛ у справі Кафкаріс проти Кіпру (Постанова Великої Палати, 2014, пар. 98) та Рішення ЄСПЛ у справі Ласло Маг'яр проти Угорщини (Постанова Великої Палати, 2014, пар. 49) [4; 6].

Однак, на наш погляд, Закон № 2690-IX лише частково усунув структурну проблему непом'якшуваного характеру покарання у виді довічного позбавлення волі за законодавством України, констатовану ЄСПЛ.

По-перше, згідно з внесеними Законом № 2690-IX змінами до частини 5 статті 82 КК України покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінене на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання. Таким чином, єдиним законодавчо визначеним критерієм, яким має керуватися суд є час, що минув від моменту початку відбування засудженим покарання у виді довічного позбавлення волі. Натомість ЄСПЛ у рішенні у справі Хорощенко проти Росії (Постанова Великої Палати, 2015, пар. 121) зазначив, що акцент на реабілітації та реінте-

градії став обов'язковим фактором, який держави-учасниці повинні враховувати під час розробки своєї політики у сфері обрання покарань [15].

Окрім цього, ЄСПЛ у справі Вінтер та інші проти Сполученого Королівства (Постанова Великої Палати, 2013, пар. 122) дійшов висновку, що: закріплені у національному законодавстві критерії та умови перегляду повинні бути достатньо чіткими та визначеними, а також відображати відповідну практику Суду [2]. Визначеність у цьому питанні є не тільки загальною вимогою принципу верховенства права, а й лежить в основі процесу реабілітації, який може ускладнитися, якщо порядок перегляду покарання та перспективи звільнення є неясними або невизначеними. Отже, засуджені, яким було обрано покарання у виді довічного позбавлення волі, мають право від самого початку знати, що вони повинні зробити для того, щоб питання про їхнє дострокове звільнення було розглянуто та за яких умов» [2].

Таким чином, законодавець повинен визначити не тільки строк, після відбуття якого засуджений має право на заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі, але і відповідні конкретні критерії, що будуть застосовуватися судом при розв'язанні такого питання.

По-друге, внесені до статті 81 КК України зміни передбачають, що особа матиме право звернутися з клопотанням про умовно-дострокове звільнення від покарання у вигляді довічного позбавлення волі лише після задоволення клопотання про заміну покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким. Хоча ЄСПЛ не наводив вимог щодо конкретних умов умовно-дострокового звільнення від покарання засуджених до довічного позбавлення волі, визначений українським законодавцем підхід все ж певним чином дискримінує засуджених до довічного позбавлення волі у здійсненні ними права на умовно-дострокове звільнення від покарання.

Однак, в академічній літературі наводяться і протилежні позиції. Зокрема, Розумовський О. О. зазначає, що запроваджений Верховною Радою України механізм відповідно критеріям, встановленим ЄСПЛ, адже містить не ілюзорну можливість звільнення через акт помилування Президентом України, а передбачає чіткий механізм перегляду із порядком, строками та наслідками, дозволяючи засудженим до довічного позбавлення волі можливість передбачити з певним ступенем точності, що їм треба зробити, аби було розглянуто питання щодо їх звільнення [13, с. 158].

Натомість ми погоджуємось з Байдою А. О. та Петрівною Л. С., що найбільш доречним було б запровадження такої процедури перегляду призначеного покарання у виді довічного позбавлення волі, яка б передбачала, що рішення суду за результатами такого перегляду може бути обґрунтованим (крім основної умови – відбуття визначеного законом мінімального строку покарання) такими підставами, як: 1) вік та поведінка довічно ув'язненого; 2) обставини вчиненого злочину; 3) факт прояву особливих заслуг [1, с. 386].

Висновок: 1. У випадках, коли ЄСПЛ констатує проблеми структурного характеру, Верховний Суд позбавлений можливості здійснювати провадження за виключними обставинами на підставі підпункту частини 2 частини 3 статті 459 КПК України.

2. Так само неефективним може виявитися і звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду, якщо розв'язання структурної проблеми вимагає усунення законодавчих прогалин, а не лише визнання окремих норм нормативно-правових актів (нормативно-правових актів у цілому) неконституційними.

3. Суперечливим є і підхід законодавчої влади до розв'язання проблеми структурного характеру, констатованої ЄСПЛ у справі Петухов проти України (№ 2). Закон № 2690-IX від 18 жовтня 2022 року лише частково усунув цю проблему, ігноруючи підстави для перегляду покарання у виді довічного позбавлення волі, що врахували б особу засудженого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байда, А. О., Петрівна, Л. С. Покарання у виді довічного позбавлення волі як порушення прав людини. *Молодий вчений*. 2022. 3 (67). С. 384–387. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-82> (дата звернення – 17.02.2024).
2. «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства»: Рішення Європейського суду з прав людини від 9 липня 2013 року (заяви № 66069/09, 130/10 та 3896/10). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22002-42%22%7D> (дата звернення – 18.02.2024).
3. Горпинюк, О. П. Довічне позбавлення волі як «irreducible life sentence» за кримінальним законодавством України. *Молодий вчений*. 2020. 1 (77). С. 207–211. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-45> (дата звернення – 19.02.2024).
4. «Кафкаріс проти Кіпру»: Рішення Європейського суду з прав людини від 12 лютого 2008 року (заява № 21906/04). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-85019%22%7D> (дата звернення – 18.02.2024).
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 16.02.2024).
6. «Ласло Маг'яр проти Угорщини»: Рішення Європейського суду з прав людини від 20 травня 2014 року (заява № 73593/93). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appid%22%3A%2273593/10%22%7D%22%22itemid%22%3A%22001-144109%22%7D> (дата звернення – 18.02.2024).
7. «Петухов проти України» (№ 2): Рішення Європейського суду з прав людини від 12 березня 2019 року (заява № 41216/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text (дата звернення – 18.02.2024).
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 липня 2020 року у справі № 1-42/2004 (провадження № 13-87зв019). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90411145> (дата звернення – 18.02.2024).
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року. № 3477-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення – 18.02.2024).
10. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини: Закон України від 18 жовтня 2022 року. № 2690-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20#n16> (дата звернення – 19.02.2024).
11. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text> (дата звернення – 16.02.2024).
12. Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 року № 6-п(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text> (дата звернення – 18.02.2024).
13. Розумовський О. С. Про окремі аспекти, пов'язані із захистом прав особи у зв'язку із звільненням від покарання з терміном довічного позбавлення волі, відповідно внесених змін до чинного законодавства України у 2022 році. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених: зб. матеріалів доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф.* Харків, 2023. С. 155–159. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/ebd1f0c1-45d0-4fc1-9970-4e292cd43d56> (дата звернення – 17.02.2024).
14. Розумовський О. С., Кочура О. О. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в аспекті перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 4. С. 82–87. URL: <https://doi.org/10.32782/chem.v4.2022.17> (дата звернення – 18.02.2024).
15. «Хорошенко проти Росії»: Рішення Європейського суду з прав людини від 30 червня 2015 року (заява № 41418/04). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-156006%22%7D> (дата звернення – 19.02.2024).